

МИСТЕЦТВО НА СЛУЖБІ СИСТЕМІ: ДО ПИТАННЯ ПРО МИСТЕЦЬКИЙ СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОГО ФОРМАЛІЗМУ

Анотація. У статті розглядається мистецький складник системи українського формалізму: аналізується його місце у системі, зв'язок з іншими компонентами, функції. Акцентована необхідність залучення художніх творів для повної характеристики формалізму.

Ключові слова: формалізм, система, мистецький складник, результат, функція.

Аннотация. В статье рассматривается художественная составляющая системы украинского формализма: анализируется ее место в системе, связь с другими компонентами, функции. Акцентирована необходимость привлечения художественных произведений для полной характеристики формализма.

Ключевые слова: формализм, система, художественный компонент, результат, функция.

Summary. The art component of the system of Ukrainian Formalism is investigated in the article: it is analyzed its place in the system, connections with other elements, functions. The necessity of appealing to the art works for the complete characteristic of formalism is accented.

Key words: formalism, system, art component, result, functions.

Формалізм асоціюється насамперед із літературно-рознавчими пошуками початку ХХ ст., дослідженнями ОПОЯЗУ та Московського лінгвістичного гуртка. Попри акценти на вагомості певних художніх явищ для формування кола інтересів формалізму та його подальшого розвитку [22, с. 71; 23, с. 79], мистецький компонент системи формалізму загалом лишається поза увагою вчених. Зважаючи на специфіку реалізації українського формалізму (аналізовану у статтях С.Матвієнко [9], Г.Грабовича [6], В.Будного [3], Р.Семкова [16] та ін.) характеристика його мистецького складника видається особливо необхідною. Незадовільним станом вивчення художнього компонента системи українського формалізму, відсутністю адекватної методології його дослідження визначається **актуальність** запропонованої статті.

Мета розвідки – змодельовати мистецький компонент системи формалізму в Україні. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати місце мистецького складника у структурі системи; 2) охарактеризувати його внутрішньосистемні і позасистемні зв'язки; 3) визначити функціональне навантаження досліджуваного явища у системі, виявити парадигму його реалізації. **Методологічною основою** розвідки є загальна теорія систем, теорія комунікації, синергетика. Слід зауважити, що мистецький складник системи формалізму не обмежений суто літературними творами, все ж залучення останніх вважаємо достатнім для ілюстрації положень статті.

Формалізм являє собою відкриту нерівноважну здатну до саморозвитку систему, до складу якої входять соціальний (індивіди і наукові колективи) та інформаційний (інформаційні продукти системи) компоненти, а також складна мережа комунікацій між ними. Інформаційний компонент системи формалізму має два виміри: контекстно-детерміновану мову і комплекс повідомлень різного гатунку (наукових чи художніх творів). Функціонування названих елементів відбувається у нерозривному зв'язку із соціальним складником за

законами та принципами системи формалізму. Результатом діяльності системи є здобуття гегемонії у середовищі функціонування, наслідком чого стають специфічні відношення формалізму із системами, синхронно присутніми у тому ж середовищі, та діахронно віддаленими від нього: такі відношення завжди будуть латентно (до певної міри навіть “патогенно”, як у випадку зі спадщиною О.О.Потебні [12] або соціологічним методом [2; 17]) чи відкрито експансивними (нехарактерні для українського формалізму) з боку формалізму.

Модельовання зв'язків мистецького складника з іншими явищами у межах системи та поза нею вимагає абстрагування від їхньої єдності у процесі досягнення результату; водночас саме орієнтація на мету уможливило усвідомлення специфіки досліджуваного явища. На художній складник системи поширюється її базовий принцип – принцип інструментальності, який детермінує відношення між компонентами єдності. Ці відношення можна представити у вигляді мережі сигналів, які уможливають взаємовплив компонентів системи. Так, художні твори стають джерелом для насичення контекстно-детермінованої мови формалізму новими одиницями, здатними адекватно охарактеризувати мистецькі пошуки, а також зумовлюють виникнення наукових побудов (особливо під час становлення формалізму [18; 19]; в українському ж контексті цей процес відбувся у спробах теоретизації актуальних літературних явищ, зокрема, “лівої” пози [7; 14; 15]). Прикметним є і зворотний процес – адаптація літературної практики до мови системи та наукових здобутків формалізму. Так само взаємним впливом позначені відношення мистецького і соціального компонентів: художні твори виступають не тільки продуктом індивіда, але й здатні вступати у діалог як із самим автором, так із ширшою аудиторією, завершуючи циркулювання культурного повідомлення (синтезування фігури критика і митця, характерне для творів М.Хвильового (напр., “Вступна новела”), подає зразок подібного завершення циклу).

Вільне поширення мистецьких продуктів формалізму уможливило повторне їх входження до системи, породжуючи явище внутрішнього діалогізму системи та спонукаючи її до самовдосконалення. Так, український формалізм являв собою другу спробу реалізації формалізму, яка ґрунтувалася на врахуванні досвіду попередників, наслідком чого маємо “агломеративний” варіант формалізму, який радше поглинає альтернативні системи, ніж винищує їх. Простежити прояви такої внутрішньосистемної гетерохронії [1, с. 92] можна у динаміці української прози від культивування “безсюжетності” (художнє втілення якої здійснили М.Хвильовий, Г.Косинка та ін.) до її цілковитої негати (у тому числі – через усвідомлення невдач попередників [13, с. 92]) та ствердження нового ряду сюжетної “лівої” прози, при цьому завдання здобуття гегемонії у середовищі функціонування системи формалізму виконувалося попри відмінності у шляхах його реалізації.

Мета здобуття гегемонії у середовищі функціонування ставить перед формалізмом завдання максимального поширення, що зумовлює особливі характеристики як трансльованих повідомлень, так і самого процесу їх передавання (внаслідок відмінності світу мікрокомунікації від макросередовища [11, с. 111]). У макросередовищі культурні повідомлення для реалізації мети системи повинні сприяти підкоренню конкурентних систем та здобуттю максимально широкої аудиторії. Реалізацією першої функції була спроба латентної експансії найбільш міцної завдяки державній підтримці “соціологічної” системи, що здійснювалося й у художніх творах, зокрема, завдяки підтримці офіційної риторики та творчості у межах запропонованої альтернативною системою парадигми (простежувані у творах Г.Шкурупія [20, с. 5- 9; 21], Ю.Шпола [8] тощо).

Здобуття максимально широкої аудиторії потребує оптимізації комунікативного процесу, тобто передавання інформації повинне відбуватися з найменшими витратами, у найкоротший термін, за мінімального рівня перешкод, найкращим чином закодовано, в оптимальній для сприйняття формі [21, с. 8]. Відповідність переліченим критеріям і робить художній складник незамінним у системі формалізму. Вимога швидкості та адекватності реагування на запити читачів (як умова “виживан-

ня” системи) зумовила звернення до специфічних жанрів, що виходили за межі актуальної жанрової системи: репортажу, подорожніх нотаток, характерних різновидів роману тощо. Мистецтво також задовольняло вимогу найкращого кодування та оптимальної форми повідомлення, адже, як відзначає Г.А.Голицын, мистецтво здатне досягати суперлінійного ефекту при передаванні інформації [5, с. 183-185].

Якість передавання інформації також від міри оригінальності повідомлення, перевищення якої неприпустиме [11, с. 205]. Згідно з правилом ефективності, норма оригінальності повідомлень повинна відповідати прийнятній для реципієнта кількості інформації [11, с. 206]. Літературні твори формалістів являють практичну реалізацію наведеного правила: втілення теоретичної ідеї у літературному тексті значно полегшує її сприйняття, уможливило її засвоєння ширшою аудиторією і масове поширення (що було особливо актуально у ситуації бурхливих соціальних змін 1920-х рр., у тому числі – змін у складі читацької аудиторії і умовах поширення книжкової продукції [10, с. 32]). Усвідомлення можливостей мистецтва як потужного транслятора теоретичних ідей зумовило виникнення парадигми художніх текстів, що реалізують “просвітницьку” інтенцію – подають зразки для наслідування. В Україні таку місію виконували культуртрегери й інноватори М.Семенко, М.Хвильовий, М.Йогансен, В.Поліщук, цілком у дусі “поэт в России больше, чем поэт”.

Мистецький компонент системи формалізму являє собою комплекс художніх творів, інтегрованих у систему і спрямованих на реалізацію програмованого результату. Розгляд мистецького складника у контексті соціокультурного циклу дозволяє усвідомити поліфункціональність аналізованого явища у системі та багатоманітність його зв'язків з іншими компонентами: від чинника, що зумовлює діяльність інформаційного та соціального компонентів (внутрішньосистемна активність) до “транслятора ідей”, який сприяє розширенню середовища системи. Подальше дослідження художнього складника системи формалізму (особливо його втілень поза письменством) дозволить глибше осягнути складність і цілісність мистецького процесу в Україні.

Література

1. Анохин П. Философский смысл проблемы естественного и искусственного интеллекта / П.К. Анохин // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 83-97.
2. Бойко В. Формалізм і марксизм // Червоний шлях. – 1926. – № 11-12. – С. 141-164.
3. Будний В. Феномен українського формалізму: аспекти і контексти / В.Будний // Матвієнко С. Дискурс формалізму: український контекст (Соло триває... нові голоси. Лекція на пошану С.Павличко). – Львів, 2004. – С. 49-56.
4. Голицын Г., Петров В. Информация – поведение – творчество. – М. : Наука, 1991. – 224 с.
5. Голицын Г. Образ как концентратор информации / Г.А. Голицын // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М., 2002. – С. 183-190.

6. Грабович Г. Апорія українського формалізму / Г.Грабович // Матвієнко С. Дискурс формалізму: український контекст (Соло триває... нові голоси. Лекція на пошану С.Павличко). – Львів, 2004. – С. 49-56.
7. Ланський М. Лівий роман / М.Ланський // Нова Генерація. – 1927. – № 2. – С. 34-38.
8. Майфет Г. Рецензія на роман “Золоті лисенята” / Г.Майфет // Шпол Ю. Вибрані твори / Упор. О.Ушкалова. – К., 2007. – С. 462-469.
9. Матвієнко С. Дискурс формалізму: український контекст / С.Матвієнко // Матвієнко С. Дискурс формалізму: український контекст (Соло триває... нові голоси. Лекція на пошану С.Павличко). – Львів, 2004. – С. 9-44.
10. Меженко Ю. Українська книжка часів революції / Ю.Меженко. – К. : Український науковий інститут книгознавства, 1928. – 32 с.
11. Моль А. Социодинамика культуры : Пер. с фр. / А.Моль. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
12. Навроцький Б. Мова та поезія : Нарис з теорії поезії / Б.Навроцький. – Х., К. : Книгоспілка, 1928. – 240 с.
13. Поліщук В. Обметиця хutorянства, або хutorянська пільняковщина Хвильового та інших / В.Поліщук // В.Поліщук. Пульс епохи. – К., 1927. – С. 64-105.
14. Полторацький О. Про фактичну літературу / О.Полторацький // Нова Генерація. – 1930. – № 8. – С. 32-36.
15. Полторацький О. Як виробляти романи / О.Полторацький // Нова Генерація. – 1928. – № 5. – С. 364-368.
16. Семків Р. Спокуси полум'яного Барта, або пошуки дискурсу в українському контексті / Р.Семків // Матвієнко С. Дискурс формалізму: український контекст (Соло триває... нові голоси. Лекція на пошану С.Павличко). – Львів, 2004. – С. 125-131.
17. Чучмарьов З. Соціологічний метод в теорії та історії літератури / З.Чучмарьов // Червоний шлях. – 1926. – № 7-8. – С. 208-232.
18. Шкловский В.Б. Воскрешение слова / В.Б. Шкловский // Шкловский В.Б. Гамбургский счет : Статьи – воспоминания – эссе (1914-1933). – М., 1990. – С. 36-41.
19. Шкловский В. О поэзии на заумном языке / В.Б. Шкловский // Шкловский В.Б. Гамбургский счет : Статьи – воспоминания – эссе (1914-1933). – М., 1990. – С. 45-57.
20. Шкурупій Г. Як зроблено // Шкурупій Г. Монгольські оповідання / Г.Шкурупій. – К., 1932. – С. 5-9.
21. Якубовський Ф. Перед “Дверима в день” / Ф.Якубовський // Критика. – 1929. – № 5. – С. 45-62.
22. Erlich V. Russian poets in Search of a poetics / V.Erlich // Comparative Literature. – 1952. – Vol. 4, No. 1. – P. 54-74 // Режим доступу до джерела : <http://www.jstor.org/stable/1769207>.
23. Thompson E., Thompson E. Victor Borisovich Shklovski, or Fish turned ichthyologist / E.A. Thompson, E.M. Thompson // Books Abroad. – 1973. – Vol. 47, No. 1. – P. 79-82 // Режим доступу до джерела : <http://www.jstor.org/stable/40126759>

Стаття надійшла до редакції 3.04.2011